

*Рижкова В. В.,**кандидат філологічних наук,**професор кафедри прикладної лінгвістики**Національного аерокосмічного університету імені М. С. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»**Білецька К. А.,**бакалавр спеціальності «Прикладна лінгвістика»**гуманітарного факультету**Національного аерокосмічного університету імені М. С. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»*

РЕАЛІЗАЦІЯ ЕПІГРАФОМ МІЖТЕКСТОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ (НА МАТЕРІАЛІ РІЗНОЖАНРОВИХ АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТІВ)

Анотація. У статті розглянуто епіграф як інтертекстуальний елемент, що забезпечує різні типи міжтекстового зв'язку. Визначено необхідність звернення до джерел запозичення з метою об'єктивування традиції уживання епіграфу в різножанрових англійських текстах.

Ключові слова: епіграф, інтертекстуальність, міжтекстовий універсум, предтекст, алюзивне посилання.

Постановка проблеми. Лінгвістична наука сьогодення розглядає інтертекстуальні зв'язки як систему, яка еволюціонує в процесі взаємодії текстів і світоглядів: кожен новий текст, створюючись в умовах впливу попереднього літературного та культурного матеріалу, стає джерелом для запозичень наступним творам.

Епіграф як інтертекстуальний елемент відкриває зовнішню межу тексту для інтертекстуальної взаємодії у випадках, коли є цитатою з іншого тексту або не є цитатою, але містить алюзивне посилання на предтекст у вигляді антропонімів і топонімів, що символізують реальні чи історичні події. Епіграф, що не містить алюзивного посилання на предтекст і автором якого є творець тексту, не забезпечує вихід у міжтекстовий універсум, а реалізується у внутрішньотекстовому, синтагматичному плані. Таким чином, цитатна природа епіграфа, що встановлює міжтекстові зв'язки на фоні культурних та соціально-історичних асоціацій, підтверджується не завжди [1, с. 12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що в останні десятиліття в Україні і за кордоном з'явилася низка робіт, присвячених проблемам інтертекстуальності ([2, 3, 4, 5] та інші), вивчення міжтекстових взаємодій не можна вважати вичерпаним. У зв'язку із цим є перспективним дослідження функціонально-комунікативної природи інтертекстуальних елементів з урахуванням об'єктивування традиції, тобто звернення до джерел запозичення.

Актуальність дослідження зумовлена недостатньою науковою розробленістю цього напрямку досліджень у національній лінгвістиці, певним дефіцитом робіт, зокрема виконаних на матеріалі різножанрових творів англійської літератури.

Метою дослідження є поглиблене вивчення інтертекстуальних властивостей епіграфу задля встановлення зв'язків рівня «текст – культура/епоха».

Виклад основного матеріалу. Поняття «епіграф» пройшло шлях від елементарного визначення, яке знаходимо в «Словнику стародавньої і нової поезії» (1821 року), укладеному

Н.Ф. Остолоповим («Епіграф: одне слово чи вислів, у прозі чи поезії, взятий із тексту відомого письменника чи свій власний, який автори ставлять на початку своїх творів і тим самим дають визначення щодо їх тем» [6]), до того, що розглядається в сучасній науці, зокрема як *метатекстовий, інтертекстуальний чи паратекстуальний знак*.

Епіграф – цитата, крилатий вислів, афоризм, уривок із пісні, приказка, які ставляться перед текстом літературного твору або перед його розділами і виражають їх основну ідею [7]. Епіграф здебільшого пов'язаний зі змістом твору, передає його ідею, настрій або колізію, задає тон.

Власне факт необов'язковості епіграфу робить його особливо значущим. Як композиційний засіб епіграф виконує роль експозиції після заголовка, але перед текстом, і пропонує роз'яснення або загадки щодо тексту в його відношенні до заголовку. Через епіграфи автор відкриває зовнішню межу тексту для інтертекстуальних зв'язків і літературно-мовленнєвих віянь різноманітних напрямків та епох, тим самим наповнюючи та розкриваючи внутрішній світ свого тексту [5, с. 32]. У свою чергу, інтеграція епіграфа незмінно призводить до ускладнення змісту самого тексту. Однак семантична функція та особливості епіграфа цим не вичерпуються: ускладнюється також і зміст самого епіграфа за рахунок включення його в семантичну структуру тексту.

Прообразами епіграфів вважаються цитати з Біблії, якими обов'язково починалася будь-яка проповідь церковного служителя. Поступово вони стали з'являтися у стародавніх виданнях проповідей і до XVIII століття зайняли місце під заголовком справа [8, с. 103].

Як свідчать наукові джерела, у світовій літературі прийом епіграфування має давні традиції. Епіграф почали використовувати з початку XV ст.: уперше він з'явився у «Calendarium» Реджмонтано (1476 р), у «Хроніках» Фруассара (1495 р). Найвність епіграфа перед текстом часто ставала ознакою певної манери письма, наприклад у творчості англійських драматургів епохи Відродження та постренесансної доби (кінець XVI – 1-ша половина XVII ст.).

Як структурний елемент тексту епіграф має певні властивості і практику застосування.

Дослідження проводилося на найбільшому до цього часу масиві відібраних епіграфів (300 одиниць) із творів, що були написані або опубліковані англійською мовою і належить до

різноманітних історичних періодів. Під час проведення дослідження застосовувався діахронічний підхід, тобто свідомо відмежовувався історичний фактор.

Розглядаючи епіграф у контексті його інтертекстуальних властивостей, акцент було зроблено на дослідженні джерел цитування, оскільки це надає можливість встановити інтертекстуальні зв'язки рівня «текст – культура/епоха» [1, с. 6] та отримати інформацію для їх подальшого вивчення.

Відібрані епіграфи були розподілені на відповідні групи в залежності від спільності джерел цитування: художня література, публіцистичні та наукові роботи, релігійні джерела, приватні матеріали, фольклор, музика та кіно, нетрадиційні джерела.

Найбільшими групами виявилися художня література (135 одиниць / 45%) і публіцистичні та наукові роботи (83 одиниці / 28%), які разом містять переважну частину (73%) відібраних епіграфів.

Цитуючи художні твори у своєму епіграфі, автор майже завжди прямо зазначає джерело цитування. Автор в епіграфі може посылатися на іншого автора (56 епіграфів з усієї вибірки, що становить 41%):

(1) Thomas Hardy, "Tess of the d'Urbervilles" (1891)

Poor wounded name! My bosom as a bed Shall lodge thee.

(W. Shakespeare)

У посиланні може зазначатися (2) назва твору (15 епіграфів / 12%) або одночасно (3) ім'я автора та назва твору (64 епіграфів / 47%):

(2) Richard Nelson Bolles, "What Color Is Your Parachute? A Practical Manual for Job-Hunters and Career-Changers" (1981 edition) *Fairy Godmother, where were you when I needed you?* (Cinderella)

(3) Denis Johnson, "Angels" (1983)

I accused her as though her prayers had really worked the change: What did I do to you that you had to condemn me to life? (Graham Greene, *The End of the Affair*)

Специфічною для джерел художньої літератури і найрідшою практикою є зазначення лише назви твору. У таких випадках, як правило, джерелом, на яке посилається автор, є достатньо відомий та популярний художній твір, що, певним чином, звільняє автора від необхідності додатково зазначати ім'я.

Епіграфів, що цитують художні твори без посилання на джерело, виявлено не було. Ми пов'язуємо це більшою мірою з усталеною літературною практикою та в меншій мірі з певною професійною солідарністю.

Найбільш цитованим автором виявився Вільям Шекспір – 13 епіграфів (майже 10% серед джерел зазначеної групи), що посилаються на його творчість.

Серед авторів, що цитуються, є також і російськомовні: Лев Толстой (4), Федір Достоєвський та Микола Гоголь.

(4) Leo Tolstoy (1897)

The most difficult subjects can be explained to the most slow-witted man if he has not formed any idea of them already; but the simplest thing cannot be made clear to the most intelligent man if he is firmly persuaded that he knows already, without a shadow of a doubt, what is laid before him.

(Michael Lewis, "The Big Short", 2010)

Цікавим є той факт, що творчість Миколи Гоголя є досить відомою за кордоном, зокрема і для сучасної американської письменниці індійського походження Джумпи Лахірі, яка використала у своєму романі «Тезко» цитату з повісті М. Гоголя «Шинель».

Прозові твори виявилися більш цитованими, ніж віршовані.

Також було зафіксовано 2 випадки, коли автор епіграфа посилався на літературного героя: на пірата Джона Сільвера із роману Роберта Стівенсона «Острів скарбів» та Алісу – героїню відомих романів Льюїса Керрола.

Серед джерел цитування значну групу складають літературні джерела, що не є художніми творами – публіцистичні та наукові праці, що належать до різних галузей знань: філософії, психології, політики (5), антропології, археології, фізики.

(5) Machiavelli

We should esteem the man who is liberal, not the man who decides to be so.

(Clive James, "Cultural Amnesia", 2007)

Згідно з отриманою статистикою зазначені джерела є менш «привабливими» для використання їх в епіграфах, ніж художні твори, але їх частка в загальній кількості джерел є досить вагомою: 83 епіграфи (28% від загальної кількості вибірки). Серед цитованих авторів є також і російськомовні: Костянтин Станіславський (6) та Олександр Лурія:

(6) Constantin Stanislavski, "An Actor Prepares"

In the circle of light on the stage in the midst of darkness, you have the sensation of being entirely alone... This is called solitude in public... During a performance, before an audience of thousands, you can always enclose yourself in this circle, like a snail in its shell... You can carry it wherever you go (Translated by Elizabeth Reynolds Hapgood).

(Joyce Carol Oates, "Blonde", 2000)

Досить поширеною практикою є цитування праць літературної критики.

Проаналізувавши епіграфи, було з'ясовано, що в зазначеній групі джерел, на відміну від художніх, посилання окремо на назву твору не використовується. У свою чергу, домінуючою практикою є посилання окремо на ім'я цитованого автора (59 епіграфів / 71%). А кількість посилань, що містять одночасно назву твору й ім'я автора, є набагато меншою (24 епіграфи / 29%).

Третьою за обсягом є група епіграфів, що посилаються на релігійні джерела (16 епіграфів / 5% від загальної кількості).

Під час дослідження з'ясувалося, що християнство для англійських авторів є найвпливовішою релігією, а Біблія – домінуючим релігійним джерелом. Поряд із цим у відібраному масиві релігійних джерел було виявлено проповіді християнських священників та релігійні книги, що не є канонічними.

Стосовно епіграфів, що посилаються на джерела із інших релігій, було виявлено 2 епіграфи, що посилаються на коани Дзен-буддизму, та 1 епіграф, що посилається на Коран.

Приватні матеріали становлять 4% у складі джерел епіграфів. На них посилаються 14 епіграфів. До цієї категорії відносяться: приватне листування, особисті щоденники, мемуари, автобіографії та біографії.

Особливістю цієї категорії є те, що всі зазначені матеріали тісно пов'язані з приватним життям певних осіб і в більшості випадків не підлягали публікації. У свою чергу, досить часто вони все ж таки стають публічним надбанням, здебільшого після смерті особи, життя якої вони висвітлюють.

Вважаємо, що цитування приватної переписки, щоденників та мемуарів свідчить про значний інтерес автора до творчості, поглядів та особистого життя цитованої особи. У більшій мірі це може свідчити про значний вплив творчості та поглядів цитованої особи на автора, що дозволяє визначити інтертекстуальну спадкоємність.

Найменші групи – фольклор (8 епіграфів / 3%), музика та кіно (4 епіграфи / 2%). Стосовно останньої групи епіграфів було зроблено припущення, що вона буде значно вагомішою за кількістю, але результати дослідження це спростовують.

Окрім того, було знайдено низку епіграфів, що мають нетипові джерела цитування, такі як посилання на путівник Нью-Йоркського планетарію; надпис на табличці Вашингтонського музею; промову президента Сполучених Штатів Америки Річарда Ніксона з нагоди підписання у 1973 році Закону «Про біологічні види, які знаходяться під загрозою вимирання»; неформальну репліку президента США Джорджа Буша-молодшого, адресовану прем'єр-міністру Швеції Хансу Йорану Перссону, яка помилково, через технічні причини, потрапила до прямого ефіру в 2001 році; заголовок статті в газеті «Нью-Йорк Таймс»; книгу американських коміксів про супергероїв; фундаментальну працю з вив'язування вузлів різного призначення; дитячу книгу, що складається переважно з малюнків; навчальну літературу: підручник із російської граматики для англомовних учнів та підручник із географії.

Окремо була виділена група епіграфів із відсутнім посиланням на джерело (10% від загальної кількості / 29 одиниць). Встановлено, що переважна більшість цих епіграфів створена безпосередньо авторами відповідних творів, тобто є так звані містифіковані епіграфами. Частина із них може бути автоцитатами, тобто мати своїм джерелом текст, безпосередньо написаний письменником.

Висновок. Епіграф як інтертекстуальний елемент здатен реалізовувати різні типи міжтекстової взаємодії, зокрема, як доводить дослідження, типу «текст – культура/епоха». Висупереч твердженням І.В. Арнольд, яка вважає, що «епіграф є цитатою за визначенням» [9, с. 75], як показує дослідження, епіграф (наприклад, містифікований) не завжди є «специфічним видом цитатного включення» [9, с. 74]. Відзначимо також, що епіграф, який входить до складу заголовного комплексу англомовних художніх текстів, не є характерним для байок, пародій, драматургічних і більшості віршованих текстів.

Література:

1. Рижкова В.В. Реалізація категорії інтертекстуальності в американському художньому тексті ХІХ – ХХ століть : автореф. дис. ...

канд. філол. наук : 10.02.04 / В.В. Рижкова ; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2004. – 20 с.

2. Лушникова Г.И. Интертекстуальность художественного произведения / Г.И. Лушникова. – Кемерово : Изд-во КемГУ, 1995. – 82 с.
3. Смирнов И.П. Порождение интертекста. Элементы интертекстуального анализа с примерами из творчества Б.Л. Пастернака / И.П. Смирнов. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 1995. – 190 с.
4. Genette, G. Palimpsestes : La littérature au second degré / G. Genette. – Paris : 1982. – 467 p.
5. Фатеева Н.А. Типология интертекстуальных элементов и связей в художественной речи / Н.А. Фатеева // Изв. РАН. Сер. лит. и яз. – М., 1998. – Т. 57. – № 5. – С. 25–38.
6. Куцевол О. Шевченківська енциклопедія / О. Куцевол. – Режим доступу : <http://shevchcycl.kiev.ua/statt-pro-literaturnu-ta-malyarskuvorchst/90-epigraf.html>.
7. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : «Наукова думка», 1970–1980.
8. Кржижановский С.Д. Искусство эпиграфа / С.Д. Кржижановский. – М. : Лит учеба. – 1989. – № 3. – С. 102–112.
9. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык / И.В. Арнольд. – М. : Флинта : Наука, 2002. – 380 с.

Рижкова В. В., Белецкая К. А. Реализация эпитафией межтекстового взаимодействия (на материале англоязычных текстов различных жанров)

Аннотация. В статье рассматривается эпитафия как интертекстуальный элемент, обеспечивающий различные типы межтекстовой связи. Определена необходимость обращения к источникам заимствования с целью объективации традиции употребления эпитафии в англоязычных текстах различных жанров.

Ключевые слова: эпитафия, интертекстуальность, межтекстовый универсум, предтекст, аллюзивная ссылка.

Ryzhkova V., Beletskaya K. Realization of the intertext interaction by the epigraph (using English texts of various genres)

Summary. The article deals with the epigraph as an intertextual element providing various types of intertext communication. The necessity of adoption sources studying for the purpose of objectifying the tradition of using the epigraph in English texts of various genres is determined.

Key words: epigraph, intertextuality, intertextual universe, pretext, allusive link.